

Samirə İMANOVA

AMK-nın müəllimi

Ünvan: Yasamal r, Ə.Ələkbərov küç. 7

E-mail: samira.imanova@gmail.com

UNİVERSİTETLƏRDƏ QEYRİ-LİNGVİSTİK İXTİSASLARIN TƏLƏBƏLƏRİNƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

***Xülasə:** Məqalədə tədrisin əsas aspekti və qeyri-lingvistik ixtisasların tələbələri üçün layihə fəaliyyətinin təşkili metodları əks olunur, ingilis dilində dil layihələrinin həyata keçirilməsi prosesində müəllim və tələbələr arasında ənənəvi və aktiv qarşılıqlı əlaqə formaları haqqında anlayışı genişləndirir.*

***Açar sözlər:** Layihə fəaliyyəti, aktiv təhsil formaları, dil sərəştəsi, dərslərin təşkili üsulları*

Hal-hazırda universitetlərdə qeyri-lingvistik sahələr üzrə tələbələrin xarici dilləri (ən çox ingilis dilini) öyrənməsinin spesifikliyi bu tələbələrin əksəriyyətinin qeyri-sabit motivasiyası və xarici dil biliklərinin aşağı səviyyədə olması ilə bağlıdır. Bununla əlaqədar olaraq, müəllimlər hələ də bir tərəfdən dil öyrənmənin aparıcı məqsədi kimi kommunikativ sərəştəsi, digər tərəfdən isə tələbələrin bu auditoriyası üçün əlçatan olan dil materialı üzrə dərslərin təşkili və keçirilməsini təmin etməlidirlər. Buna görə də, seçilmiş istiqamətin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, tələbələrin mövcud şəxsi təcrübəsinə əsaslanmaq, xarici dil dərslərində mühüm dil fəaliyyəti növlərini həyata keçirmək lazımdır. Bura danışıq, oxu və yazı, lüğət haqqında biliklərin tədricən genişləndirilməsinə dair peşəkar mövzular üzrə biliklərin artırılması aiddir [1, c.11].

Kurrikulumun planlaşdırılması zamanı gənclərin mühitinə, onların sosial əlaqələrinin xüsusiyyətlərinə, informasiya resurslarına çıxışa diqqət yetirməklə dil mövzularının seçilməsini nəzərə almaq lazımdır ki, bu da təkcə motivasiyanı artırmayacaq, həm də müəllimlə tələbə arasında ünsiyyət yaradacaqdır. Tələbələr kifayət qədər açıq və müasirdir, bu da gələcəkdə orijinal materiallara marağı formalaşdıracaqdır. Məsələn, siz “Gənclik və Cəmiyyət”, “Media”, “Öyrənilən dildə tok-şoular və televiziya xəbərləri” və digər mövzuları daxil edə bilərsiniz.

Tədris müəssisələrində fənn üzrə saatların böyük bir hissəsi tələbələrin müstəqil işi üçün ayrılır. Sonda tələbələrin xarici dildə ünsiyyət qurmağa lazım olan məlumatları əldə etmələri üçün bu fəaliyyətin təşkili vacibdir. Bu zaman müəllimin qarşısında hər bir halda dil sinfini və onun məzmununu dəqiq müəyyən etmək vəzifəsi durur. Yuxarıda təsvir olunan nümunələrə əsaslanaraq iddia etmək olar ki, xarici dil dərslərində yalnız aktiv, layihə əsaslı iş formaları peşəkar

yönümlü təlimin həyata keçirilməsinə kömək edə bilər: mövzuları və seçilmiş istiqamətdə lüğəti öyrənmək, peşəkar məqalələri minimum lüğətdən istifadə edərək oxumaq.

Bu tələb klassik dilçilərin əsərlərində rəsmiləşdirilmişdir – M.V.Lyaxovitski, E.V.Roşşina və başqaları universitet təhsilini təcrübə yönümlü mühitə mümkün qədər yaxın etməyi təklif etdilər. 1980-ci illərin əvvəllərində T.Hatçinson ingilis dilinin peşəkar ünsiyyət dili kimi tədrisinə “təlim prosesinə istiqamətləndirilmiş” yanaşmanı təklif etmişdir [2, s.8].

Müasir reallıqlarda tələbələrin özləri üçün ingilis dilinin mənası dəyişib, çünki onların müxtəlif dil proqramlarında iştirak etmək, orijinal xəbərləri dinləmək, mətnləri oxumaq və müxtəlif ölkələrdən olan tələbələrlə onlayn ünsiyyət qurmaq imkanları getdikcə daha çox olur. Universitetlərdə, hətta ingilis dilinin cəmi 4-5 moduldan ibarət olduğu və ümumi peşə fənləri siyahısına daxil edilməyən tələbələrə öyrədildikdə, dilin kommunikativ statusu dəyişildi. Doğrudan da, bir tərəfdən, siyasi-ictimai həyatın dəyişməsi həm müəllim, həm də tələbə qarşısında daha çox tələblər qoyur ki, onlar sosial-mədəni təcrübənin, toplanmış biliklərin ötürülməsi baxımından fəal və çevik olmalıdırlar. Buna görə də müəllimlər təhsil müəssisələrində kommunikativ səriştə və tələbə mərkəzli ingilis dili dərslərinə xüsusi diqqət yetirməklə, auditoriyada tələb olunan bütün təhsil texnologiyalarını birləşdirməyə çalışırlar [1, c.15-18].

Müxtəlif texnologiyalar müəllimdən dərslərin bütün mərhələlərinin metodik tərtibatı üzrə struktur olaraq seçilmiş və birləşdirilmiş müxtəlif biliklərə malik olmasını tələb edir. Bu məqalədə biz ən populyarlardan biri olan və maraqlı kommunikasiya texnologiyalarına aid olan layihə fəaliyyətlərinə xüsusi diqqət yetirəcəyik.

Müasir reallıqlarda universitet tələbələrinin çağdaş maariflənmə və informasiya tələbatlarını uzlaşdırmaq şərti ilə azərbaycandilli tələbələr arasında xarici dil tədrisində dərslərin bütün mərhələlərini qurmaq mümkündür. Universitetlərdə xarici dilin tədrisi prosesinin qurulması üçün aktual olan dərslərin keçirilməsinin kommunikativ-təcrübə yönümlü metoduna müraciət, burada nitqin özünün və tələbənin peşə həyatında ehtiyac duyduğu dil materialının olması vacibdir. Belə dərslərdə müəllimin əsas hərəkəti bütün tələbələrə dil materialı ilə təmin etməklə onları dil mühitinə cəlb etmək istəyidir.

Bu metodun mühüm məqamı ondan ibarətdir ki, tələbə rollu oyunlarda, dialoqlarda, esse yazmaqda, işgüzar məktublar yazmaqda, dinləməkdə müxtəlif məşğələlər tətbiq edə bilər və bununla da müasir tələbələrin dil məlumatlarının qavranılmasının bütün kanallarını stimullaşdırır [2, s. 21-28]. Bu halda biz qeyri-linqvistik ixtisasların tələbələri üçün dil materialının təşkili və sistemləşdirilməsinin aşağıdakı təcrübəsini təklif edirik:

Qarşılıqlı fəaliyyətin 1-ci mərhələsi – müəllim oxumağı öyrətməklə, lüğət tərtib etməklə, oxumaq və anlamaq üçün orijinal və ya onlara yaxın mətnləri nümayiş etdirməklə dilin tərcüməçisidir.

Mərhələ 2 – tələbələrin xarici dil müəlliminin rəhbərliyi altında qrammatik, leksik, fonetik və regionşünaslıq materialının qavranılmasına yönəlmiş bir sıra tapşırıqlar vasitəsilə, xüsusən auditoriyada audiovizual tədris metodu ilə, həmçinin müstəqil iş vasitəsilə fəal hərəkətləri.

Dilin mənimsənilməsinin 3-cü səviyyəsi tələbənin təkcə reproduktiv fəaliyyəti ilə deyil, həm də təqdimatların yaradılması, mini debatlarla, tələbə konfranslarında iştirak, tələbələr, müəllimlər və könüllülərlə birbaşa ünsiyyət vasitəsilə nitq klişələrini yadda saxlamaq əsasında nitq dialoqlarını modelləşdirmə cəhdi ilə əlaqələndirilir. Öyrənilən dil ölkələrindən onlayn və s. linqvistik ünsiyyətlə məşğul olmağa və ümumilikdə tələbələr üçün dilin rolunu populyarlaşdırmağa imkan verən formalardır.

Mümkündür ki, dil öyrənmənin üçüncü səviyyəsi qrupdakı tələbələrin səviyyəsindən, dil tapşırıqlarının inkişaf dərəcəsiindən və müəllimin özünün bu kateqoriyadan olan tələbələr arasında belə təcrübəni həyata keçirməyə hazırlığın səviyyəsindən asılı olaraq qismən həyata keçirilsin. Lakin, şübhəsiz ki, ümumi təhsil proqramını başa düşməyi tələbələrin kommunikativ səriştəlilik səviyyəsinə yaxınlaşdırmaq üçün hətta qismən səy göstərilməsi cəhdi də hörmətə layiqdir.

İndi isə tələbələrlə layihə fəaliyyətlərinin konkret nümunələrindən istifadə etməklə ingilis dili dərslərində bu aktiv qarşılıqlı əlaqə metodunun təşkili və layihələndirilməsinin mümkün mərhələlərini təhlil etməyə çalışaq.

Mərhələ 1 – müəllim layihələrin həyata keçirilməsi üçün dil mövzularını təqdim edir, məsələn: “Kral ailəsi”, “Böyük Britaniya və Azərbaycanın ənənələri”, “Böyük Britaniya və Azərbaycanın milli yeməkləri”, “Azərbaycan və Böyük Britaniyanın görməli yerləri”, “Öyrənilən dil ölkəsinin bayramları”, “Böyük Britaniya və Azərbaycanın məşhur yazıçı və şairləri”.

Bundan əlavə, tələbələrin təhsil aldığı istiqamətdən asılı olaraq, seçilmiş istiqamətdə mədəniyyətlərarası anlaşmanı genişləndirən və dil aspektlərini zənginləşdirən dil mövzularını təklif etmək olar. Məsələn, “musiqiçilər” üçün ingilis dilində musiqi terminlərinin öyrədilməsi, “iqtisadçılar” istiqaməti üçün bir sıra layihələr təklif oluna bilər – “İngilis dilli ölkələrin valyutaları”, “Məşhur dünya bankları”, “İqtisadçılar və onların ölkə həyatında əhəmiyyəti” və s.; “hüquq elmləri və hüquq” sahələri tələbələri üçün “Böyük Britaniya və Rusiyanın məhkəmə sistemi”, “Dünyanın məşhur hüquqşünasları”, “Mülki işlər və mülki proses” və s. kimi layihələr uyğun olacaq.

İşin bu mərhələsini başa vurma prosesində tələbələr seçdikləri mövzu üzrə lazımi lüğətlə tanış olmaqla yanaşı, layihəni hansı formada təqdim etməyi müəllimlə müzakirə edirlər: İngilis dilli ölkələrin görməli yerlərinə ekskursiya şəklində (bələdçi və ya turist kimi çıxış edərək), təqdimat şəklində (mühazirəçi rolunda danışmaq və öz mövzusunə dair viktorinalar) və ya öyrənilən dildə kommunikativ ifadənin və fonetik praktikanın əsas məqamlarını müəyyənləşdirməsini işləməyə yönəlmiş şəkildə, qrup tələbələri ilə rollu dialoqlar. Bu, həmçinin seçilmiş

mövzuda kollaj və ya dizayn edilmiş banner posterləri ola bilər, uşaqlar bunu musiqi ilə şərh edə bilər və ya mətn tərcüməsinə istinad edən və ya etməyən video ardıcılığından istifadə edə bilərlər.

İkinci mərhələdə tələbələrin ingilis dilində müstəqil nitq-ifadə motivasiyası və fəal mövqeyi formalaşır. Tələbələrin ingilis dili dərslərində təqdim olunan bütün növ dil fəaliyyətlərindən istifadə etmələrinə çalışmaq lazımdır: dinləyib-anlama, danışma, oxuma, yazma. Müəllim planlaşdırma prosesində iştirak edir, bütün tələbələrə lazımi məsləhətçi yardımı göstərir. Təcrübəmizə əsasən, 2-3 nəfərdən ibarət tələbələrə müxtəlif dil sənətləri səviyyələrinə malik mikroqruplarda birləşdirməyə çalışmaq və bununla da yeni məlumatlanma, cütlüklər şəklində işləmə və bir-birini öyrətmək istəyi kimi müsbət fikir formalaşdırmağa yönləndirmək mümkündür. Bütün bunlar həm linqvistik, həm də psixoloji baxımdan vacibdir.

Tələbələr birlikdə qarşılıqlı əlaqə qurarkən ümumtəhsil məktəbində hər kəs üçün əvvəlki bilik səviyyəsinin fərqli olduğunu başa düşməyi öyrənirlər. Buna görə də öyrəndikləri dildəki materialın ilkin mənimsənilmə səviyyəsini təmsil edən və dil qabiliyyəti daha uzun iş tələb edən tələbəni səbirlə dinləmək və sözü-nü kəsməmək lazımdır. Xüsusən də peşəkar lüğətdən, idiomlardan, fraza fellərdən, autentik mətnlərdən və s. istifadə olunduqda.

Son üçüncü mərhələ işin icrası, layihələrin özünün yaradıcı təqdimatı və nümayişidir. Layihəni müdafiə etmək üçün hər bir iştirakçıya və ya qrupa ayrılan vaxt əvvəlcədən razılaşdırılır (10-15 dəqiqə), sonra bütün tələbələr tərəfindən qrupun xoşuna gələn və yadda qalan nəticələr və maraqlı forma və üsulların kollektiv müzakirəsi aparılır. Bu mərhələdə müəllimin rolu şagirdlərin ifadələrinin dil tərtibatında baş verən dəyişikliklərin müsbət dinamikasını göstərməkdən, öyrənilən aspekt üzrə bilik səviyyələrini artırmaqdan, onları təkrar-təkrar bu cür yaradıcı işlərə sövq etməyə çalışmaqdan ibarətdir.

Universitetlərdə tələbələrin layihə fəaliyyətinin layihələndirilməsi üçün təklif olunan bu üsullar, aşağıdakı tələblərə cavab verərsə, istənilən dil mövzusunun tədris edərkən də istifadə edilə bilər.

1. Tələbələr və müəllim görülən işlərin praktiki və nəzəri-elmi əhəmiyyətini və səmərəliliyini görür.

2. İşin bütün mərhələlərinin struktur və diqqətli tərtibatı, müəllimin rolunu tədricən azaldır və tələbələrin müstəqilliyini və məsuliyyətini artırır.

3. Xarici dil dərslərində tələbə fəaliyyətinin getdikcə daha çox yeni formalarından istifadə etməklə 4 dil aspektinin hər birindən istifadə edilməsi.

Yuxarıda göstərilən 4 dil aspektinin (aktiv qarşılıqlı əlaqə metodunun təşkili və layihələndirilməsinin ikinci mərhələsinə aiddir) hər birinin açıqlaması:

“Dinləyib -anlama” məzmun xətti əsasında hazırlanmış vasitələrlə hər bir tələbənin dinlənilən nitqin məzmunu ilə bağlı ümumiləşdirmələr aparmaq, fikirlər arasında əlaqə yaratmaq, müəyyən nəticəyə gəlmək və s. kimi bacarıqlarını qiymətləndirmək mümkündür.

“**Danışma**” məzmun xətti üzrə hazırlanmış vasitələrlə hər bir tələbənin nitq prosesində öz fikrini ifadə etmək üçün söz və ya ifadələri necə işlədə bilmək, ünsiyyətə girmək, şəkildə gördükləri haqqında məlumat verə bilmək kimi bacarıqları qiymətləndirilə bilər.

“**Oxu**” məzmun xətti əsasında hazırlanmış vasitələr hər bir tələbənin oxuduğu mətnin məzmununu dərk etmək, qavramaq, məzmununa uyğun suallara cavab vermək, mətndəki fakt və hadisələri seçib qruplaşdırmaq və s. kimi bacarığını yoxlamağa və qiymətləndirməyə imkan verir.

“**Yazı**” məzmun xətti əsasında hazırlanmış vasitələrlə hər bir tələbənin ingilis dilində fikirlərini ümumiləşdirmək və yazmaq bacarıqları yoxlanıla bilər. Burada ciddi qrammatik səhvlər nəzərə alınmır.

Bu vəziyyətdə, bu tip tapşırıqların həyata keçirilməsinə kompleks bir yanaşma haqqında danışmalıyıq. Məlumdur ki, tələbələr şəxsi maraq və məcburiyyət olmadan daha fəal öyrənilər və həmyaşıdları və müəllimin müsbət reaksiyasını yaşayırlar. Bu halda tələbələr nəinki müsbət rəy almaq, həm də informasiya və kütləvi informasiya vasitələri sistemləri, internet saytları və dil kitabları və lüğətləri ilə işləmək üçün lazımi tədqiqat təcrübəsi əldə edirlər. Bu onların real və cari səviyyəsini genişləndirməyə və dilin mənimsənilməsinə imkan verir. Nəticə etibarlı ilə belə dərslərdə tələbələr dərslük və dəftər ətrafında dərslər fəaliyyətinin ənənəvi mərhələləri ilə müqayisədə daha fəal işləyəcəklər.

Həmçinin, tələbələrlə birlikdə layihə fəaliyyətinin başqa bir forması ingilisdilli ölkələrin adət-ənənələri, mətbəxi, mədəniyyəti, incəsənəti haqqında məlumatları özündə əks etdirən viktorinalar, kvestlər, yaradıcı müsabiqələr üzrə bayramların və tematik dərslər-festivalların keçirilməsi elementləri ola bilər. Məsələn, “Yeni il və Milad”, “Paxsa və bahar bayramları”, “Analar Günü”, “8 mart” və s. kimi ölkəşünaslıq mövzuları üzrə tematik dərslərin planını tərtib etmək olar.

Əsas hadisələri qeyd etmə prosesində müxtəlif millətlərin tarixini, mədəni xüsusiyyətlərini və orijinallığını izləyərək, tələbələr öz anlayışlarını artırır və Azərbaycan adətləri ilə müqayisə edə bilməklə bərabər, mədəni dil aspektində qrammatika, fonetika, həm də söz ehtiyatını tam mənimsəyəcəklər.

Yeni informasiya texnologiyalarının imkanlarını nəzərə alsaq, müasir bir universitetin qeyri-linqvistik mühitdə xarici dilin tədrisində müasir ziddiyyətlərin təhlilini yekunlaşdıraraq qeyd etmək lazımdır ki, tədris ədəbiyyatı, kitabxana avadanlığı tədris metodlarının tələblərinə tam cavab vermir. Buna görə də müəllimin özü həm dilin tədris olunduğu istiqamətin xüsusiyyətlərinə, həm də təhsil üçün yeni fəaliyyət formaları axtarmaq istəyinə daim diqqət yetirərək müxtəlif səviyyəli tələbələrin metodik və tədris səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əlavə tapşırıqlar, dəyişən məşqlər tapmalı və daim inkişaf etdirməlidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Artemyeva, O. A. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətə əsaslanan mütəxəssisin peşə hazırlığının təşkili metodologiyası / O. A. Artemyeva, M. N. Makeeva, R. P. Milrud // Tambov: Tambov nəşriyyatı. dövlət texniki un-ta, 2005 -160 s.
2. Borisenko E. N., Jdanova G. A. Xarici dilin tədrisində tələbələrin sosial səriştəsinin formalaşması üçün pedaqoji dəstəyin ilkin şərtləri URL:<http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/pedagogy-psychology-and-sociology-411/>
3. Obraztsov P.I., İvanova O.Yu. Universitetlərin qeyri-linqvistik fakültələrində xarici dilin peşəyönümlü tədrisi: Dərslik / Ed. P.I. Obraztsova. Qartal, 2005.-114с.
4. Wil lis, J. A flexible framework for task - based learning. In: J.Willis (eds), Challenge and Change in Language Teaching. Oxford: Heinemann, 1996, -17 p. URL:<https://docviewer.yandex.ru/view/>

Самира Иманова
Педагог АНК

**ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
В ВУЗАХ СТУДЕНТАМ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ**

***Аннотация:** Статья отражает основной аспект обучения и методики организации проектной деятельности для студентов неязыковых специальностей, расширяет понимание традиционной и активной форм взаимодействия преподавателя и учащихся в процессе выполнения языковых проектов на английском языке.*

***Ключевые слова:** Проектная деятельность, активные формы обучения, языковая компетентность, методика организации занятий*

Samira Imanova
Lecturer of ANC

PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH IN UNIVERSITIES TO STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES

***Summary:** The article reflects the basic aspect of learning and methods of organization of project activities for students of non-linguistic faculties, expanding the understanding of traditional and active forms of interaction between teacher and students in the process of doing of language projects in English.*

***Keywords:** Project activities, active forms of learning, language competence, methods of organization of classes*

Rəyçilər: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Firudin Qurbanov
filologiya elmləri doktoru Fəridə Əzizova